

Gdańsk, 20 lutego 2024 r.

Dr hab. Anna Rytel-Warzocho, prof. UG
Uniwersytet Gdański

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Moniki Wiszyńskiej-Rakowskiej
pt. „Dostęp do wymiaru sprawiedliwości osób z indywidualnymi potrzebami na
przykładzie osób z niepełnosprawnościami, migrantów, osób ubogich oraz w kryzysie
bezdomności” napisanej pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Jackiewicza, prof. UwB**

1. Wymogi prawne

Zgodnie z art. 187 ust.1 ustawy z ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 574 ze zm.), rozprawa doktorska „prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej”, a jej przedmiotem powinno być „oryginalne rozwiązanie problemu naukowego” (art. 187 ust. 2). W związku z powyższym, recenzja rozprawy doktorskiej powinna zawierać szczegółowo uzasadnioną ocenę, czy rozprawa doktorska te warunki spełnia.

2. Przedmiot recenzji

Przedmiotem niniejszej recenzji jest rozprawa Pani mgr Moniki Wiszyńskiej-Rakowskiej pt. „Dostęp do wymiaru sprawiedliwości osób z indywidualnymi potrzebami na przykładzie osób z niepełnosprawnościami, migrantów, osób ubogich oraz w kryzysie bezdomności” (Białystok 2023, ss. 279) przygotowana w Katedrze Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku pod opieką naukową Pana dra hab. Andrzeja Jackiewicza, prof. UwB (promotora).

Po szczegółowym zapoznaniu się z przedstawioną do recenzji rozprawą doktorską mogę stwierdzić, że spełnia ona wymogi przewidziane w art. 187 ust. 1 i ust. 2 przywołanej w punkcie 1 ustawy, stanowiąc oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Kandydatka wykazała w

niej zarówno ogólną wiedzę w uprawianej dyscyplinie naukowej (w zakresie prawa konstytucyjnego), jak i umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Zarówno poziom merytoryczny, jak i formalny rozprawy pozwala na jej pozytywną ocenę, w związku z czym wnoszę o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.

3. Przedmiot i cel naukowy rozprawy

Przedmiotem recenzowanej rozprawy jest problematyka dostępu do wymiaru sprawiedliwości osób z indywidualnymi potrzebami na przykładzie osób z niepełnosprawnościami, migrantów, osób ubogich oraz w kryzysie bezdomności. Wybór tematu jest uzasadniony i należy ocenić go pozytywnie, nie tylko z uwagi na jego niezwykle istotny wymiar społeczny, ale również z uwagi na fakt, iż jak Autorka sama zauważa, o ile prawo do sądu oraz zagadnienie sądowej ochrony praw jednostki jest przedmiotem licznych opracowań naukowych, w tym monografii, do których Doktorantka odwołuje się w pracy, dotychczas nie dokonano kompleksowej analizy tej problematyki z punktu widzenia zindywidualizowanych potrzeb stron postępowania, w tym szczególnej sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami.

Ponieważ z tematu pracy to nie wynika, warto byłoby doprecyzować, czy analizowana problematyka dotyczy Polski, czy też zamierzeniem było bardziej generalne ujęcie problemu. Na s. 9 Doktorantka słusznie wskazuje, że ratyfikacja Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych „zobowiązuje państwa-strony do dostosowania procedur sądowych w celu ułatwienia skutecznego udziału osób z niepełnosprawnościami (...) na każdym etapie postępowania” i „powinna stanowić punkt wyjścia do prac nad odpowiednimi rozwiązaniami prawnymi”. Następnie wskazuje, że „Odpowiednie zmiany w systemie prawa zaczęto wprowadzać jednak dopiero po przyjęciu Strategii na rzecz osób z niepełnosprawnościami. Pomimo tego, że wskazany dokument ma charakter uchwały Rady Ministrów, pozwolił na swoiste przełamanie tabu i podjęcie działań na rzecz wskazanej grupy”, co sugeruje ograniczenie rozważań tylko do Polski, oczywiście z uwzględnieniem międzynarodowych i europejskich standardów, które są dla Polski wiążące. Obszar badań Doktorantka określa dopiero na s. 11 wskazując, iż analizą objęte zostaną regulacje prawne zawarte w polskim porządku prawnym, jak również regulacje zawarte w prawie Unii Europejskiej i prawie międzynarodowym.

Doktorantka wyraźnie formułuje cele przeprowadzonych przez siebie badań we wstępie. Jak wskazuje, celem pracy jest „wykazanie ewolucji treści normatywnej oraz wykładni

prawa do sądu oraz zidentyfikowanie zasadniczych kierunków zmian legislacyjnych zachodzących w związku z przyjętymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego i prawa europejskiego”. Ponadto „rozprawa ma stanowić krytyczną ocenę autorską obowiązujących przepisów dotyczących dostępu do wymiaru sprawiedliwości z uwzględnieniem zindywidualizowanej sytuacji jednostek w oparciu o orzecznictwo sądów powszechnych, sądów administracyjnych, Trybunału Konstytucyjnego oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej”. W dalszej części Doktorantka pisze również, że „Podstawowym celem pracy jest weryfikacja tezy czy istnieje możliwość zastosowania wykładni regulacji prawnych dotyczących prawa do sądu, która umożliwi uwzględnienie indywidualnych potrzeb jednostki, czy jednak zapewnienie skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości osób z indywidualnymi potrzebami wymaga podjęcia aktywności ustawodawcy”. W tym ostatnim przypadku należy zauważyć, że *de facto* nie została tu sformułowana żadna teza, natomiast postawiono dwa pytania badawcze. Niemniej jednak, pytania te są ważne, a podjęta przez Doktorantkę próba udzielenia na nie odpowiedzi zasługuje na aprobatę.

Tezę badawczą Doktorantka formułuje na s. 9, wskazując, że „główną tezą badawczą niniejszej pracy jest założenie, że indywidualne potrzeby jednostek nie są dostrzegane w orzecznictwie”. W następnym zdaniu wskazuje natomiast, że „Uzupełnieniem tezy głównej są tezy weryfikowane badaniami dotyczącymi innego rozumienia sytuacji jednostek w świetle prawa do sądu w formułach normatywnych definiowanych art. 45 Konstytucji RP oraz art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej”, nie zdradzając jednakże o jakie tezy chodzi. Natomiast na s. 15 wskazuje, że prowadzona analiza ma pozwolić na weryfikację tezy, że „prawo do sądu przysługuje jednostce od momentu wszczęcia procedury przed sądem aż do egzekucji uzyskanego rozstrzygnięcia”.

Wybór problemu badawczego będącego jednocześnie tematem recenzowanej rozprawy doktorskiej, jak wyżej wspomniałam, zasługuje na aprobatę. Analizowana problematyka ma niewątpliwie istotne znaczenie zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i wymiarze praktycznym, społecznym bezpośrednio dotycząc praw i wolności jednostki, mając bezpośrednie znaczenie dla realizacji podstawowych zasad konstytucyjnych, takich jak zasada demokratycznego państwa prawnego czy zasada równości wobec prawa. Przedstawiona rozprawa doktorska uzupełnia lukę, jaką jest brak kompleksowej analizy normatywnych ram gwarantujących pełną realizację dostępu do wymiaru sprawiedliwości osobom ze szczególnymi potrzebami.

4. Założenia metodologiczne

Podjęta przez Doktorantkę problematyka badawcza wymagała wielowątkowej analizy, stąd zasadne było prowadzenie badań w oparciu o kilka metod badawczych. W rozprawie wykorzystana została przede wszystkim metoda dogmatyczno-prawna, metoda historyczno-prawna oraz w mniejszym zakresie metoda prawno-porównawcza. W oparciu o metodę empiryczną Doktorantka dokonała natomiast analizy stosownego orzecznictwa sądów i trybunałów, jak również innych dokumentów, takich jak np. wystąpień generalnych Rzecznika Praw Obywatelskich w celu ustalenia istniejących barier oraz trudności jednostki w egzekwowaniu przysługujących jej uprawnień. Doktorantka wymienia również metodę analizy i konstrukcji logicznej oraz metodę analizy piśmiennictwa, jak również wskazuje, że znaczna część analizy została oparta o funkcjonalną metodę wykładni prawa.

Powyższe założenia metodologiczne oceniam jako odpowiednie do zamierzonych celów badawczych. Pozytywnie należy ocenić fakt, iż Doktorantka nie wymienia jedynie metod badawczych, które wykorzystywała w prowadzonych przez siebie badaniach, ale za każdym razem szczegółowo wskazuje w jakim celu i jakim kontekście wykorzystane zostały poszczególne metody. Takie podejście uzasadnia przedstawienie metod badawczych w częściach poświęconych prezentacji treści poszczególnych rozdziałów zamiast, jak standardowo przyjmuje się, omówienie ich łącznie w odrębnym akapicie.

5. Systematyka rozprawy

Recenzowana rozprawa doktorska składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów i zakończenia. Rozdział pierwszy zatytułowany został „Prawo do sądu osób z indywidualnymi potrzebami – podstawowe pojęcia”, rozdział drugi „Kształtowanie się prawa do sądu z uwzględnieniem sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami”, rozdział trzeci „Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności - wspólny wzorzec obu regulacji w celu zagwarantowania dostępu do wymiaru sprawiedliwości osób z indywidualnymi potrzebami”, rozdział czwarty „Zakres podmiotowy”, rozdział piąty „Zakres przedmiotowy”, rozdział szósty „Konstytucyjne gwarancje prawa do sądu”, a rozdział siódmy „Ograniczenia prawa do sądu z uwzględnieniem sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami” (rozdziały mają odpowiednio 30, 62, 10, 22, 12, 46 i 31 stron).

Przyjęta przez Doktorantkę systematyka jest prawidłowa, jednakże w opracowanym planie pracy brakuje konsekwencji. Nie tylko pomiędzy rozdziałami występują duże

dysproporcje objętościowe, ale również ich systematyka wewnętrzna jest niejednolita (szczególnie wyróżnia się na tym tle rozdział drugi z bardzo rozbudowanym systemem podpunktów). Kolejność analizowanych i prezentowanych zagadnień jest co do zasady uzasadniona merytorycznie i metodologicznie. Doktorantka przedstawia najpierw zagadnienia o charakterze ogólniejszym, przedstawiając teoretyczne rozważania dotyczące istotnych dla pracy pojęć, takich jak prawo do sądu, sprawiedliwość, wymiar sprawiedliwości, osoby z indywidualnymi potrzebami, oraz ewolucję prawa do sądu, przechodząc w dalszej części do analizy obecnego kontekstu prawnego.

6. Strona formalna i źródłowa rozprawy

Oprócz części merytorycznej przedłożona do recenzji rozprawa doktorska zawiera bibliografię, na którą składają się wyodrębnione wykazy literatury (197 pozycji), aktów prawnych, w ramach których wyodrębniono akty prawa wspólnotowego (17 pozycji), prawa krajowego (21 pozycji uporządkowanych chronologicznie) oraz pozostałe akty (2 konwencje międzynarodowe), wykaz orzecznictwa, z podziałem na orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (16 pozycji), orzeczenie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (25 pozycji), orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego (59 pozycji), orzeczenia Sądu Najwyższego (18 pozycji), orzeczenia Naczelnego Sądu Administracyjnego (5 pozycji) oraz orzeczenia sądów apelacyjnych (4 pozycje). Na końcu wymienione są dokumenty i inne materiały źródłowe (39 pozycji), w tym materiały dostępne w Internecie. Na uznanie zasługuje bardzo szerokie uwzględnienie orzecznictwa sądów.

W związku z powyższym, zakres wykorzystanych materiałów źródłowych, jak również ich dobór, ocenić należy pozytywnie.

Recenzowana rozprawa doktorska została rzetelnie przygotowana również pod kątem językowym. Jest napisana językiem prawidłowym i poprawnym. Błędy stylistyczne właściwie się nie pojawiają, a drobne literówki jedynie sporadycznie, co świadczy o dużej staranności, z jaką rozprawa została przygotowana. Zastrzeżeń nie budzi również sposób sporządzania przez Doktorantkę przypisów oraz wykazu źródeł. W oby przypadkach zapis bibliograficzny jest poprawny i jednolity.

7. Strona merytoryczna rozprawy

Pierwszy rozdział recenzowanej rozprawy ma charakter wprowadzający do problematyki będącej przedmiotem badań i dalszych rozważań. Doktorantka wyjaśnia m. in. pojęcie „sprawiedliwości”, „wymiaru sprawiedliwości”, jak również „osoby z indywidualnymi potrzebami”. W tym ostatnim zakresie należy jednak zwrócić uwagę, iż w podpunkcie 1.5 zdefiniowano jedynie osoby z niepełnosprawnościami, a nie zdefiniowano pozostałych grup wymienionych w tytule rozprawy doktorskiej – migrantów, osób ubogich, jak też osób w kryzysie bezdomności. Dysproporcja w analizie odnoszącej się do osób z niepełnosprawnościami oraz osób wskazanych wyżej jest widoczna w całej pracy, w związku z czym należałoby może rozważyć, czy nie było rozwiązaniem trafniejszym, gdyby tytuł pracy został ograniczony jedynie do osób z niepełnosprawnościami, co bardziej korespondowałoby z jej treścią.

Rozdział drugi rozprawy zatytułowany został „Kształtowania się prawa do sądu z uwzględnieniem sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami”, przy czym zawarte w nim rozważania w znacznej mierze poświęcone są ewolucji samego prawa do sądu. Uwagę zwraca również fakt, iż rozdział ten jest nieproporcjonalnie rozbudowany w porównaniu do innych części rozprawy. Mając na uwadze tytuł rozprawy, jak również określone przed Doktorantką cele badawcze, wydaje się, iż rozważania te w większym stopniu powinny uwzględniać kontekst osób z indywidualnymi potrzebami. Dla zachowania jasności głównego wyводу, z niektórych poruszonych zagadnień – np. punktu 2.5.1 zatytułowanego „Historia integracji europejskiej”, czy szczegółowego omówienia zasady lojalnej współpracy, zasady autonomii proceduralnej, zasady przekazywania kompetencji (pp. 2.5.3.1, 2.5.3.2, 2.5.4), można by zrezygnować lub przedstawione uwagi ograniczyć do niezbędnego minimum.

Uwaga powyższa dotyczy również innych części pracy. Należałoby się np. zastanowić, czy dla dokonania analizy sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami, działań wyrównujących ich szanse i rozwiązań gwarantujących im równy dostęp do wymiaru sprawiedliwości, niezbędne są nawiązania do kształtowania się przywilejów szlacheckich w Polsce w XV wieku (s. 19), czy jeszcze wcześniejszego okresu (s. 48), a także czy konieczne jest przedstawienie w p.1.4.3 aż na dziewięciu stronach (ss. 29-38) zagadnień dotyczących sądownictwa polubownego. Z drugiej strony, zawarte w tym podpunkcie rozważania dotyczące zmian związanych z postępem technologicznym, w tym przede wszystkim digitalizacją i komputeryzacją w zakresie sądownictwa, zasługują niewątpliwie na szerszą uwagę z punktu

widzenia poszukiwania rozwiązań na przezwyciężenie barier w dostępie do wymiaru sprawiedliwości. Zagadnieniom tym warto byłoby poświęcić odrębny rozdział.

W rozdziale drugim zawarte zostały również rozważania dotyczące charakteru prawa do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. z uwzględnieniem sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami (p.2.4), w tym analiza praw tych osób w kontekście art. 69 Konstytucji. Na tym tle nasuwa się pytanie, czy art. 69 może być interpretowany jako norma programowa, a jeśli tak, to jakie to rodzi konsekwencje. Odwołując się do dorobku przedstawicieli doktryny prawa konstytucyjnego, Doktorantka wskazuje szereg obowiązków, jakie art. 69 Konstytucji nakłada na polskie władze (s. 74-75). Warto byłoby również przedstawić, w jaki sposób, na gruncie obowiązującego w Polsce prawa, obowiązki te mogą być egzekwowane przez jednostkę.

W rozdziale trzecim Doktorantka poddała analizie Europejską Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności jako wspólny wzorzec służący zagwarantowaniu dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Pozytywnie należy ocenić wyszczególnienie w tym rozdziale odrębnego punktu poświęconego sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami (p. 3.3).

Kolejne rozdziały zatytułowane zostały „Zakres podmiotowy” oraz „Zakres przedmiotowy”. Co prawda z ich treści wynika, iż chodzi o zakresy prawa do sądu, aczkolwiek należałoby te tytuły przereklamować i wyraźnie wskazać co będzie przedmiotem zawartej w nich analizy. Niemniej treść tych rozdziałów z punktu widzenia tematu rozprawy jest istotna. Doktorantka nie tylko przedstawia poglądy przedstawicieli nauki prawa, ale odnosi się do nich formułując swoje krytyczne uwagi (np. s. 124). Na s. 127 Doktorantka wskazuje, iż „jednym z priorytetów wskazanych w Strategii na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami, jest stopniowe zastępowanie instytucji ubezwłasnowolnienia modelem wspieranego podejmowania decyzji”. Warto byłoby uzupełnić te rozważania poprzez wskazanie jak taki model mógłby funkcjonować w praktyce.

W rozdziale szóstym dokonano analizy konstytucyjnych gwarancji prawa do sądu. Doktorantka przedstawiła m. in. zagadnienia związane z prawem do informacji, czy dostępem do profesjonalnego pełnomocnika, które są szczególnie istotne z punktu widzenia sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami. Natomiast ostatni rozdział poświęcony został ograniczeniom prawa do sądu z uwzględnieniem sytuacji osób z indywidualnymi potrzebami. Na tle rozważań przedstawionych na s. 203 i n. należy zadać Doktorantce pytanie, czy według niej, w świetle obowiązujących rozwiązań prawnych, czynnik ekonomiczny stanowi w praktyce poważną barierę efektywnego korzystania z prawa do sądu przez takie osoby.

Pozytywnie należy ocenić, iż każdy z rozdziałów konsekwentnie kończy „podsumowanie” zawierające najistotniejsze wnioski z przeprowadzonej w danym rozdziale analizy. Natomiast pewne elementy wprowadzenia, również pojawiające się w każdym rozdziale, zawierające zapowiedź, co będzie omówione w danym rozdziale oraz jaka metodologia zostanie przez Doktorantkę wykorzystana, wydają się niepotrzebne gdyż stanowią powtórzenie informacji zawartych już we wstępie (np. 18, 47, 110).

8. Uwagi końcowe

Podsumowując należy podkreślić, iż recenzowana rozprawa doktorska jest dobra zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym, w związku z czym nie zgłaszam zasadniczych zastrzeżeń w tym zakresie. Podjęta przez Doktorantkę problematyka jest niezwykle istotna z punktu widzenia sytuacji prawnej osób z indywidualnymi potrzebami, w tym przede wszystkim osób z niepełnosprawnościami, migrantów, osób ubogich oraz w kryzysie bezdomności. Warto zatem podkreślić, że wartością recenzowanej rozprawy doktorskiej jest nie tylko duże znaczenie problematyki będącej przedmiotem analizy w wymiarze teoretycznym, ale również w wymiarze praktycznym. Doktorantka nie ogranicza się w swoich rozważaniach jedynie do przedstawienia obowiązującego stanu prawnego i poglądów przedstawicieli nauki, ale również dokonuje ich analizy i krytycznej oceny wyraźnie wskazując swoje stanowisko. Na pozytywną ocenę zasługuje również formalna strona pracy, która pod względem językowym została przygotowana z dużą starannością.

9. Konkluzja

W świetle powyższych uwag stwierdzam, iż rozprawa doktorska Pani mgr Moniki Wiszyńskiej-Rakowskiej pt. „Dostęp do wymiaru sprawiedliwości osób z indywidualnymi potrzebami na przykładzie osób z niepełnosprawnościami, migrantów, osób ubogich oraz w kryzysie bezdomności” (Białystok 2023) napisana pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Jackiewicza, prof. UwB, w pełni odpowiada przewidzianym w ustawie wymogom, w związku z czym może zostać przyjęta i dopuszczona do publicznej obrony.